

Володимир Дмитрів

к.е.н., доцент, доцент кафедри фінансів ім. С. І. Юрія
Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль

ФІСКАЛЬНІ НАСЛІДКИ ВТРАТИ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ

Скільки українців виїхало за кордон після початку повномасштабного вторгнення росії, ким є ці люди, скільки із них повернеться до України та якими будуть економічні втрати від того, що не всі повернуться. За розрахунками ООН, станом на кінець червня 2023 року за кордоном через війну перебуває 5,6–6,7 млн українців [1]. Це на 0,3–0,5 млн більше, ніж за оцінками станом на кінець 2022 року, їх кількість складала 5,3–6,2 млн осіб. Це стало наслідком ударів по енергосистемі України взимку 2022–23 років, посилення ракетних атак у травні на міста України, а також підриву Каховської ГЕС на початку червня 2023 року.

Переважає більшість біженців – це жінки (найбільшою є частка жінок у віці 35–49 років – 18%) та діти. Згідно з даними Європейської служби статистики, станом на травень 2023 року, найбільша частка українських біженців перебуває в Німеччині (27%) та Польщі (24%). Значна частка українських біженців втратила велику частину своїх доходів після початку повномасштабного вторгнення. Зокрема, частка біженців, яким вистачало на базові та дорогі речі, скоротилася з 27,8% до війни до 6% станом на травень 2023 року. Водночас, частка тих, кому вистачало лише на їжу, зросла до 24,6% станом на травень 2023 року – це на 16,3 п.п. більше, ніж до війни [2].

Ключовими чинниками у повернення біженців додому після завершення конфлікту є безпека; наявність житла, куди можна повернутися; можливість заробляти на життя; порівняння загальних умов життя вдома та в країні їх перебування.

Переважає кількість українців (63%), які зараз перебувають за кордоном, планують повернутися до України. Однак, не всі громадяни насправді повернуться. Насамперед, що довше триватиме війна, то більше українців адаптуються до життя за кордоном. Крім цього, деякі українці (6,8%) вважають, що перспективи для їхніх дітей є кращими за кордоном. Також люди, які виїхали із зони бойових дій, можуть не мати куди повертатися. Тож їхнє повернення залежатиме від того, як швидко відбудовуватимуть їх регіони або ж чи надаватимуть їм підтримку для переїзду в інші регіони України.

Також необхідно зазначити на ряд факторів які корелюють із поверненням українських біженців. Важливим фактором повернення українців є поточний статус зайнятості, саме це є важливим чинником прийняття рішень щодо повернення. Менш схильними до повернення є студенти іноземних навчальних закладів (на 68% менш схильні, ніж респонденти, які не є студентами) та люди, що не працюють, але активно шукають роботу (на 45%, ніж ті, що не працюють і не шукають). Це може бути пов'язано з адаптацією до

життя країни перебування та перспективами майбутнього. До того ж, значущим виявився вплив доходу: люди з високим доходом до війни більш схильні до повернення, тоді як ті, які мають високий рівень доходу зараз, – менш схильні.

Можна виділити такі чотири групи біженців які виїхали з України. Перша група (25% від усіх біженців) – це класичні біженці: переважно жінки середнього віку з дітьми, які виїхали до Польщі. Вони не є дуже адаптованими до життя за кордоном, оскільки 41% українців з цієї групи ніколи раніше не були за кордоном. До того ж, вони переважно жили в населених пунктах, які перебували поза зоною бойових дій, але потерпали від ракетних обстрілів (Центральна та Західна Україна, а також Одеська область). Відповідно, основною причиною виїзду за кордон були побоювання за власну безпеку. Друга група (29% від усіх біженців) – це квазітрудова мігранти, які виїхали за кордон не тільки через війну, а й для роботи. Вони є найбільш адаптованими до життя за кордоном, скільки 25% людей цієї групи вже мали досвід роботи за кордоном. Також, для цієї групи зовнішні фактори – як бойові дії, так і політика української держави – найменше впливатимуть на їх рішення щодо повернення до України. Третя група (29% від усіх біженців) – це професіонали, особи, які переважно працюють за спеціальністю та менше готові працювати не за нею. Також, до війни вони часто мали власний бізнес. Ця група є більш лояльною до України та частіше, ніж інші, планує повернутися в Україну. Четверта група (16% від усіх біженців) – це люди із зони бойових дій, українці, які найбільше постраждали від війни. Люди з цього сегменту найбільш готові робити кроки для адаптації за кордоном. Водночас вони також висловлюють найбільшу готовність до повернення в інший регіон України, якщо повернутися до їхнього рідного буде неможливо. Їх рішення щодо повернення залежатиме від створених умов для цього.

Таким чином, за кордоном можуть залишитись від 1,3 млн до 3,3 млн українців. Така зміна є наслідком довшої тривалості воєнних дій та подальшої адаптації біженців до життя за кордоном. Неповернення українців матиме суттєвий вплив на українську економіку, яка може втратити від 2,7% до 6,9% свого ВВП щороку. Можуть стимулювати українських біженців повернутися до України такі заходи, а саме:

- співпраця з країнами ЄС щодо повернення українців після війни;
- швидка післявоєнна відбудова постраждалих регіонів;
- надання допомоги людям із постраждалих та окупованих регіонів на час відбудови;
- розвиток державно-приватного партнерства;
- збільшення ресурсів на комунікацію зі співвітчизниками за кордоном через дипломатичні представництва;
- спрощення реінтеграції дітей до навчання в українських школах та вступу українських випускників іноземних шкіл до українських ВНЗ;
- відкритті ринку праці ЄС для українців після війни.

З початку повномасштабного вторгнення найбільше українців виїхали до Польщі. Однак з часом кількість українців, які перебували в Польщі,

зменшувалась, а кількість тих, що виїхали в Німеччину, навпаки, збільшувалась. Станом на травень 2023 року в Німеччині перебувало близько 1,1 млн українців, тоді як у Польщі – лише 990 тис. Іншими країнами з великою кількістю українських біженців станом на березень 2023 року є Чехія (340 тис.), Іспанія (178 тис.), Італія (158 тис.) та Болгарія (157 тис.).

Поза Європою найбільшими країнами за кількістю прийнятих з початку повномасштабного вторгнення українців є США та Канада: станом на липень 2023 року в Канаді перебували близько 234,5 тисяч українців, а в США близько 280 тисяч станом на березень 2023 року. Також велика кількість українців з різних причин, у тому числі через насильний вивіз, потрапили до росії, й оцінити їх справжню кількість складно. За даними ООН від офіційних російських джерел, які стверджують, що 2,9 млн. українців перетнули кордон з росією станом на жовтень 2022 року. Однак, дані з російських офіційних джерел не завжди є правдивими. Наприклад, ці дані стверджують, що всі українці, які опинились на території росії, там і залишились. Натомість насправді багато із них згодом виїхали на територію інших країн. Разом з тим, за даними ООН, що спираються на дані офіційних російських джерел, наразі на території росії перебувають близько 1,3 млн. українців [3]. Схожі розрахунки наводить і російський комітет «Громадянська співпраця», засновуючись на даних грошових виплат українцям. Таким чином, за джерелом реєстрації в країнах перебування загальна кількість українців, що виїхали (чи були вивезені) за кордон через війну, становить 6,8 млн. осіб. Однак дані щодо офіційної кількості зареєстрованих біженців можуть бути неточними: багато українців, які виїхали з країни після 24 лютого, встигли повернутись додому або переїхати до іншої країни. За оцінкою Міжнародної організації міграції, станом на травень 2023 року, 1,1 млн. українців повернулись з-за кордону (з них 87% – з країн ЄС) [4]. Велика частина з них могла не пройти необхідні процедури для відмови від тимчасового захисту у Європі, тож вони можуть далі вважатись біженцями в такій статистиці. Відповідно до цього, дані можуть надавати дещо завищену кількість українців у країнах Європи.

Оцінюючи вищенаведенні дані, можна стверджувати, що Україну очікує демографічна криза. За оцінками Інституту демографії та соціальних досліджень, на початок 2037 року населення України, включно з Кримом і ОРДЛО, скоротиться на 25-30% порівняно з початком 2022-го року [5]. Адже, її населення за най оптимістичніми прогнозами може зменшитися на 5 млн. людей. Також за оцінками американських експертів прямі втрати української сторони з початку великої війни понад 70 тис. бійців. Це все впливає на податкові надходження від прямих та непрямих податків в Україні. Кількість мешканців у країні після війни значною мірою залежатиме від інших аспектів. Зокрема, й від того, чи повернуться до країни ті, хто виїхав за кордон через бойові дії, як багато звільнених із ЗСУ чоловіків залишить країну після перемоги та наскільки успішною буде державна міграційна та демографічна політика.

Рівень народжуваності в Україні, як і в усіх європейських та економічно розвинених країнах поза нашим континентом, уже давно не забезпечує навіть простого чисельного заміщення покоління батьків поколінням дітей, і, відповідно, кожне наступне покоління є меншим за попереднє. Так, за нинішніх рівнів смертності немовлят, дітей раннього віку та підлітків, для забезпечення такого заміщення пересічна жінка упродовж свого життя має народити 2,15 дитини. В Україні такого показника не спостерігається від 1960-х років.

За даними Євростату, в середньому по 27 країнах Євросоюзу сумарний коефіцієнт народжуваності 2021 року становив 1,53; найбільше значення спостерігалось у Чехії (1,83), найменше (1,19) – в Іспанії. В Україні, за даними Держстату, 2021-го цей показник дорівнював 1,16. Після початку війни сумарний коефіцієнт народжуваності впав: за розрахунками Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, до 1,0 – у 2022 році, а в 2023-му очікується ще нижчий. Таке падіння є цілком закономірним для умов воєнного часу, і питання полягає в тому, як швидко вдасться його відновити після Перемоги і до якого рівня.

Важливо зазначити, що українці хоча і вважають підвищення рівня життя критично важливим для прийняття рішення про народження дитини, першочергове значення надають не збільшенню соціальних трансфертів, а зростанню рівня оплати праці. Отже, і розмір, і тривалість надання допомоги при народженні дитини, і запровадження вагомих податкових пільг сім'ям із дітьми, і підвищення адресної допомоги родинам із дітьми є важливими для респондентів, але їхнє значення істотно поступається ролі заробітків.

Щодо податкових пільг, які є дуже поширеним і дієвим інструментом підтримки сімей з дітьми в розвинених країнах, то їхня низька привабливість в очах українців, швидше за все, пов'язана із низькими заробітками. Адже розмір податків, особливо в умовах прогресивної шкали оподаткування, має значно більше значення для людей і родин із високими зарплатами. Тому запровадження прогресивного оподаткування, що час від часу дискутується, як і очікуване зростання заробітної плати у повоєнній Україні, потребуватимуть посилення уваги саме до цього інструменту підвищення народжуваності.

Після Перемоги Україна вирішуватиме одночасно ціле коло завдань, спрямованих на покращення демографічної ситуації, поліпшення якісних параметрів людського капіталу, компенсацію неминучої депопуляції, забезпечення потреб економіки в робочій силі належної кваліфікації.

Причому важливим є не тільки розмір, а й тривалість надання допомоги. За умов запровадження прогресивного оподаткування або істотного підвищення заробітної плати надзвичайно важливу роль відіграватимуть пільги сім'ям з дітьми. Поліпшення житлових умов, актуальне для молоді і до початку війни, стало значно важливішим через масштабні руйнування. Але це завдання, як, до речі, і багато інших, потребує різних інструментів розв'язання у великому місті та в сільській місцевості, в регіоні, який зазнав карколомних втрат, і там, де мова має йти передусім про додаткове будівництво.

Держава і суспільство загалом мають розгорнути широкомасштабну діяльність щодо важливості та престижності батьківства як такого, намагаючись сформуванати у широких верств, передусім у молоді, настанови на дво-тридiтну родину, і створювати умови для максимальної реалізації цих настанов.

Список використаних джерел:

1. Operational Data Portal. Ukraine Refugee Situation. UNHCR. Accessed on January 13, 2023. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
2. Європейська служба статистики. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/publications>
3. “How many refugees from Ukraine are there in russia?” Комитет “Гражданское Содействие.” March 10, 2023. URL: <https://refugee.ru/en/dokladyi/how-many-refugees/>
4. “Ukraine – Returns Report – General Population Survey Round 13 (June 2023).” IOM, Ukraine. July 19, 2023. URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-returns-report-general-population-survey-round-13-june-2023>
5. Лібанова Е. Народжуваність в Україні: що змінилося і що зміниться після перемоги. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/narodzhuvanist-v-ukrajini-shcho-zminilosja-i-shcho-zminitsja-pislja-peremohi.html>